

3.11. Kiirassaare küla

3.11.1. Asustuse kujunemise ajalugu

Kiirassaare küla on üks väheseid, mis jääb tervikuna Vilsandi rahvusparki piiridesse (teised on Vilsandi, Loona ja Eeriksaare küla). Tänapäevane Kiirassaare küla on üksikute, Loona mõisa alla kuulunud hajatalude ühisnimetus. Küla nimi tuleneb samanimelisest poolsaarest, lahest ja 19. saj. rajatud talust lahe ääres tänase Kiirassaare sadama juures. 20. saj. on seda nimetatud ka Jaan Tiiduse või Tiituste taluks. Talu ise on hävinud.

Küla taludest on vanimad Ranna ja Vesiko talu. Vesiveski Vesiku jõel tänase silla asukohas ja Vesiko talu sellest põhjas ning Ranna talu idas

on olemas juba 1695. a. rootsikeelsel kaardil²¹⁵. 1794. a. kaardil²¹⁶ on näidatud Ranna talu (*Ranna Rein*) ja vesiveski jõel (*Wasser Mühle*), kuid hoonestust Vesiko talu juures ei ole. Vesiveski on samuti olemas Mellini 1793. a. kaardil²¹⁷ ja 1799. a. Loona mõisa maade kaardil²¹⁸. Viimasel on ka märgitud Ranna talu asukoht. 1800. a. paiku koostatud kaardil²¹⁹ ei ole aga ei veskit ega Vesikot, on vaid Ranna talu. Seetõttu võime seda pidada tänase küla vanimaks järjepidevalt toimunud taluks. Vesiko on teine vanim koht, mis on aga vahepeal ilmselt olnud kasutusest väljas.

Joonis 110. Väljavõte 1695. a. kaardist, kus on näidatud Loona küla ja mõis (jääb väljapoole kaardi väljavõtet, paremale, kirjakuju *Kattfels Häff*), Lümada mõisa Kulli küla ja Kiirassaare küla talud. Vesiku jõel on näidatud vesiveski tänases jõeületuskohas ja Vesiko talu sellest põhjas ning Ranna talu viimasest omakorda idas. EAA, f 308, n 2, s 38, l 1k.

²¹⁵ EAA, f 308, n 2, s 38, l 1k.

²¹⁶ EAA, f 2072, n 3, s 64, l 1k.

²¹⁷ EAA, f 854, n 4, s 470, l 8k.

²¹⁸ EAA, f 2072, n 3, s 91, l 1k.

²¹⁹ EAA, f 2072, n 3, s 93, l 1k.

Vesiko veski on uuesti näha 1856. a Saaremaa kaardil (*Wassermühle*)²²⁰ ja Vesiko talu Loona mõisa 1895. a kaardil (*Wesika saun*)²²¹ asukohas, kus asuvad tänaseks eraldatud Abaja maaüksuse (30101:005:0329) elumaja ja ait ning Vesiko talu kaks idapoolset abihoonet. Viimatimainitud kaardil ei ole aga mingit märki vesiveski juures olnud hoonestusest. Kaardil on tänase Ranna talu (*gesinde Ranna*) hoonetest samas asukohas rehielamu, lõunapoolne ait, tuulik, saun ja põhjapoolne majandushoone (küün) – uuem on vaid elumaja ja hävinud on läänepoolne majandushoone. Rannast u 200 m loodes on näidatud *Villa Marienheimi* peahoone tänase Kalda suvemaja krundi idapiiri taga ja kaks abihoonet kõrvaloleval Oitma maaüksusel.

1895. a kaardil on Kiirassaare koha (rannavalvur ehk *Strandwächter*) juures näidatud hooned – kaks hoonet tänasel Vana-Kiirassaare (30101:005:0188), kuus hoonet Karla (30101:005:0017) ja kaks hoonet Kihelkonna metskond 438 maaüksusel. Tänaseks kadunud kohana on kaardil Metsa

Pärdi talu (*Metsa Pärdi*) tänasel maaüksusel Kihelkonna metskond 408, millest üks hoone asub ka külateest lõunas maaüksusel Kihelkonna metskond 407. Talu on veel näidatud 1946. a kaardil, kuid puudub juba 1959. a. Metsa Pärdi peamajast u 75 m loodes on 1895. a kaardil eraldi välja toodud Metsa Jaan, mis paistab olevat väike majapidamine.

Foto 184. Fotolt pildistatud Villa Marienheimi vaade. Foto Mart Hiob 2016.

1870. a Saaremaa kaardil²²² on Kiirassaare sadamas nimetatud kordonit (*Кордонъ*) ja näidatud kolm kohta (k.a kordon).

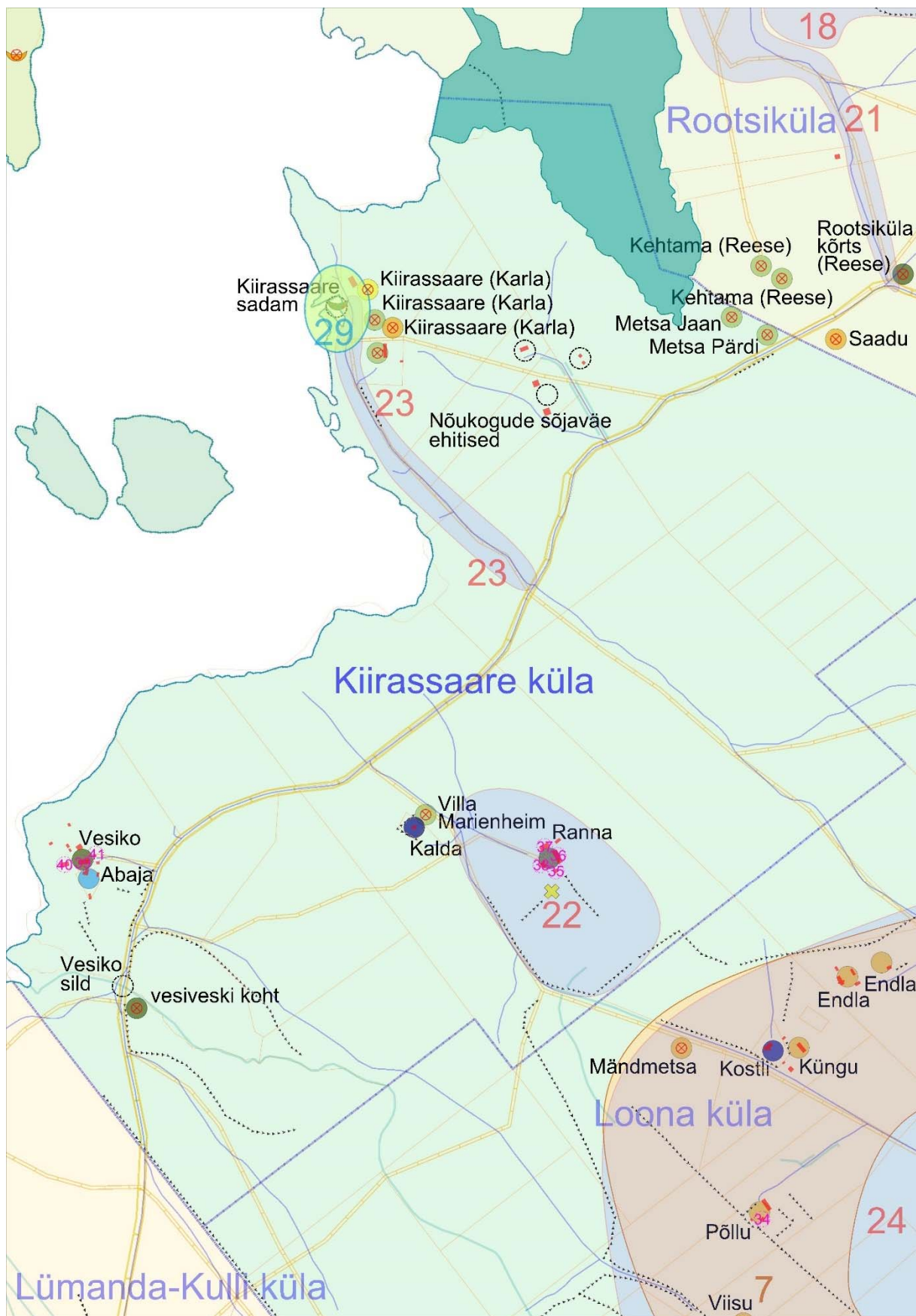

Joonis 111. Väljavõte 1895. a Loona mõisamaade kaardist, kus on näidatud Kiirassaare sadama ümbruse hooned ja tänaseks kadunud Metsa Pärdi talu ja Metsa Jaani majapidamine piiril Rootsikülaga. Punasega on näidatud tänane hoonestus, ruugega katastriüksuste piirid, sinisega teed. EAA, f 3724, n 5, s 2204, l 1k.

²²⁰ EAA, f 3724, n 5, s 1999, l 1k.

²²¹ EAA, f 3724, n 5, s 2204, l 1k.

²²² EAA, f 1418, n 1, s 6, l 1k.

Joonis 112. Kiirassaare küla ja selle lähiümbruse talukohtade vanuseline areng ja paiknemine, samuti küla ilmekad pärandkooslused (lilla ala) ja ühiskondlikud alad (rohelised). Lisaks on joonisel näidatud Loona küla väärtuslik külaala (pruun), kus on lubatud ka uushoonestus ning väärtuslikud ehitised (lillad numbrid). Joonisel on ajaloolised talukohad (värvilised sõõrid, punase ristiga hävinud kohad), ajaloolised teed (kollane), tänapäevased teed (tumesinine),

tänapäevased katastripiirid (ruuge), külapäär (sinine katkendjoon), rahvuspargi piir (punane katkendjoon), tänapäevane hoonestus (punane) ja kiviaiad (must täpijoon). Tingmärkide seletust vt Joonis 9, lk 40.

1919. a. maareform Kiirassaare küla ei puudutanud, seda eriti võrreldes naaberküladega, kus mõisapõllud jaotati asunikele. 1946. a. kaardil on Kiirassaare sadamas näidatud kolm kohta tänasel Karla maaüksusel, millest üks on uus võrreldes üheverstalise kaardiga.

Pärast sõda oli Kiirassaare külas põllumajanduslik artell *Kommunism* (1960. a. Kingissepa rajooni põllumajanduslik kaart²²³, 1958.-66. a. põllumajandusliku artelli *Kommunism* kaart²²⁴, 1977. a. kaart²²⁵). 1989.

aastaks (1982) ühineti kalurikolhoosiga *Saare Kalur*²²⁶. 1977. a. kaardi järgi hõlmas Kiirassaare küla administratiivselt ka Loona küla²²⁷, kuid 1989. aastaks on kaardil ära toodud mõlemad külad²²⁸.

Kaartide järgi on Abaja (Vesiko kõrval) eraldi kohana rajatud pärast II maailmasõda, kuigi elamu, ait ja saun viitavad sõdadevahelise vabariigi aegsele hoonestusstiilile. Pärast iseseisvuse taastamist on hooajaline elamu – Kalda – püstitatud endise villa Marienheimi lähedusse.

3.11.2. Hoonestus

Kiirassaare külas asub kaks märkimisväärset kompleksi, mis on ühtlasi ka küla vanimad talud – Ranna ja Vesiko talu.

Ranna talus on säilinud rehielamu, laut ja ait ning asunikuaegne uus elamu. Kõik need on käesolevas uuringus hinnatud väärtuslikuks. Lisaks on säilinud, hiljuti kordatehtud ja heas seisukorras tuulik tunnistatud mälestiseks. Väiksem ait on hiljuti väga ilusti remonditud vahetades välja hävinud palgid.

Ranna talus ei ole kahjuks püsivat peret, kuid kompleks on hoitud ja korras.

Foto 185. Ranna talu kompleks. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 186. Ranna kordatehtud tuuliku tala aastaarvuga ja jahvatamismehhanism. Fotod Mart Hiob 2016.

²²³ ERA, f T-6, n 5, s 44, l 5k.

²²⁴ ERA, f T-34, n 4-1, s 181, l 16k.

²²⁵ ERA, f T-6, n 5, s 70, l 4k.

²²⁶ ERA, f R-10, n 45, s 8502, l 4k.

²²⁷ ERA, f T-6, n 5, s 70, l 4k.

²²⁸ ERA, f R-10, n 45, s 8502, l 4k.

Foto 187. Ranna majandushoone. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 188. Ranna väikese aida uksed. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 189. Ranna kaev. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 190. Ranna endine rehielamu. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 191. Ranna asunikuaegne elamu. Foto Mart Hiob 2016.

Vesiko talus on samuti rehielamu tüüpi elamu ja kaks majandushoonet, mis on loetud väärtuslikuks. Märkimisväärsed on ka paekivist mõnevõrra lagununud väikehoone (kas endine sepiroda?), saun ja asunikuaegne elamu.

Foto 192. Vesiko paekivihoone. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 193. Vesiko rehielamu aken. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 194. Vesiko majandushoone. Foto Mart Hiob 2016.

Vesiko kõrval Abaja maaüksusel on samuti ilus ait, saun, kaev ja poolelijäänud remondiga hävimisohus asunikuaegne elamu.

Foto 195. Abaja ait. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 196. Abaja kaev. Foto Mart Hiob 2016.

Foto 197. Abaja hävimisohus elamu. Foto Mart Hiob 2016.

Kiirassaare sadamas on säilinud okupatsiooni ajal rajatud küün (Karla maaüksusel), ajalooline hoonestus, k.a Kiirassaare talu, on hävinud.

Foto 198. Võrgukuur aastast 1830 Kiirassaare sadamas, hävinud. Allikas Eesti meremuuseum MM F 931/7.

Ülevaatlikku analüüsi Vilsandi rahvuspargi Lääne-Saaremaa osa hoonestuse kohta vt ptk 3.17.2, lk 289. Põhjalikumad soovitused ehitustöödeks on esitatud ptk 3.17.3 lk 322.

3.11.3. Militaar- ja merepärandi objektid

Kiirassaare sadamast kagu poole jääv tänane metsala oli Nõukogude Liidu sõjaväe käsutuses (valge laik 1966. a põllumajandusliku artelli *Kommunism* kaardil²²⁹). Metsas

Neiuvaiba, Kalarahu ja Kihelkonna metskond 408 maaüksusel on säilinud sõjaväe hoonete kokkukukkunud varemed.

²²⁹ ERA, f T-34, n 4-1, s 181, l 16k.

Foto 199. Nõukogude sõjaväe hoonete varemed Neuuvaiba maaüksusel. Foto Mart Hiob 2016.

3.11.4. Teedevõrk

Kiirassaare küla läbib ajalooline rannatee, mis on ka tänavapäeval kasutuses. Tee on heas seisus kruusatee. Samuti on säilinud tee Kiirassaare sadamasse. Väiksemad teed – teine tee Kiirassaare sadamasse ja tee Ranna talust otse Vesiku jõe suunas – on kadunud. Teised väiksemad teed nagu otseühendus Loona mõisa on autoga raskesti läbitavad.

1895. a Loona mõisamaade kaardil (EAA, f 3724, n 5, s 2204, l 1k) on hiljem, 1921. a on Kihelkonna-Kiirassaare tee kohta märgitud, et see on viis sülda lai (u 10 m). Ilmselt on see mõõt antud teekoridori kohta.

Foto 200. Küladevaheline rannatee Kiirassaare ja Rootsiküla piiril. Foto Mart Hiob 2016.

3.11.5. Sadamakohad, lautrid

Kiirassaare külas on asunud oluline sadamakoht, Kiirassaare sadam, mis on tänapäeval kaiga välja ehitatud ja seda kasutatakse. Rahvuspargile olulise majandusliku potentsiaaliga koha, sadama funktsioone on soovitatav laiendada ja edasi arendada (ala nr 29, vt Joonis 112). Lubatud on nii sadama rekonstrueerimine, uute paadi- ja võrgukuuride püstitamine kui ka väiketootmise arendamine sadama ümbruses.

Sarnaselt Kiirassaarele on lubatud arendada ka kahte teist Vilsandi rahvusparki Saaremaa osas asuvat sadamat – Atla ja Papissaare.

Foto 201. Kiirassaare sadam väljaehitatud akvatooriumi ja väikese teenindushoonega. Foto Mart Hiob 2016.

1895. a Loona mõisamaade kaardil²³⁰ on sadam (*Hafen*) näidatud tänasest sadamakohast u 40 m edelas.

Foto 202. Käärassaare sadama hooned 1977, sh 1900. a paiku ehitatud paadikuur. Allikas Eesti Meremuuseum MM F 931/6.

Foto 203. Suur puidust majandushoone Karla maaüksusel Käärassaare sadamas. Foto Mart Hiob 2016.

Ajalooliselt on sadama juures asunud Käärassaare talu kõrval olnud võrkude kuivatamise aed – vabuaed –, mis on ära toodud juba 1794. a kaardil²³¹.

Foto 204. Võrkude kuivatamise aed ehk vabuaed Käärassaare talu juures pildistatud 1967, hävinud. Allikas Eesti vabaõhumuuseum SA EVM N 148:13.

3.11.6. Kiviaiad

Käärassaare külas on kiviaiad levinud eelkõige Ranna talu ümber, kus need eraldasid põlde

muust maast. Samuti on mõned kiviaiad Vesiko talust lõunas (vt Joonis 112).

²³⁰ EAA, f 3724, n 5, s 2204, l 1k.

²³¹ EAA, f 2072, n 3, s 64, l 1k.

3.11.7. Sillad

Kiirassaare külas asub Vesiku jõel Vesiko sild, mis on lihtsast betoonelemendist üherealise autotee jaoks sobilik konstruktsioon. Käsipuud on sarnaselt Killatu jõe sillaga värskelt värvitud.

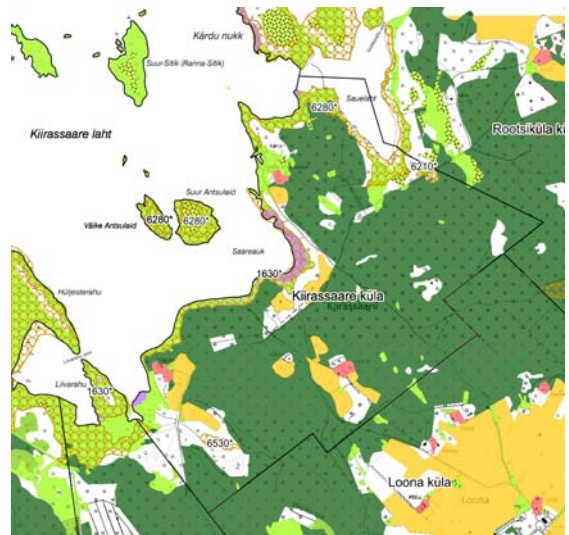

Foto 205. Vesiko sild Vesiku jõel. Foto Mart Hiob 2016.

3.11.8. Ilmekad pärandkooslused

Kiirassaare külas on ajalooliselt olnud palju metsa, mis on säilinud ka tänasel päeval. Väiksemad avatud alad on pahatihti samuti kinni kasvanud. Siiski on säilinud põllumaad Ranna, Vesiko ja endise Kiirassaare talu juures. Kokkuvõttes ei ole maastikumuutused olnud oma ulatuselt suured, kuid need on siiski olulised, sest niigi vähene avatud ala on veelgi vähenenud. Ilmekaks pärandkoosluseks on loetud Ranna talu ümbrust koos maastikku ilmestava pukktuulikuga (ala nr 22, vt Joonis 112).

Maastikumuutusi näitab Eesti Maaülikooli 2014. a töö „Matsalu ja Vilsandi rahvusparki maakatte andmebaasi koostamine ning ajaloolise maakasutuse analüüs ja tsoneering“, kus Kiirassaare külas on I klassi maastikena määratletud eelkõige säilinud ajaloolised metsaalad, vähemal määral rohumaad, põllumaad, mereäärsed lagedad alad ja talukohad. Mingil määral on endised avatud alad ja niidud metsastunud ja võsastunud (joonisel värvimata alad).

Joonis 113. Väljavõte Eesti Maaülikooli 2014. a tööst „Matsalu ja Vilsandi rahvusparki maakatte andmebaasi koostamine ning ajaloolise maakasutuse analüüs ja tsoneering“. I klassi maastikud Kiirassaare külas. Joonisel on näidatud I klassi maastikud, mis võivad olla nii mets, rohumaad (suures osas endised karja- või põllumaad), taluõued kui ka üksikud säilinud (või hiljuti kasutusest välja läinud) põllud. Külapiir musta joonega.

Ülevaatlisku analüüsi Vilsandi rahvusparki Lääne-Saaremaa osa ilmekate pärandkoosluste kohta vt ptk 3.17.3, lk 322.

3.11.9. Muinsuskaitsealused objektid

Kiirassaare külas asuv Ranna talu pukktuulik on muinsuskaitse all, registri nr 27473.

Reg nr	Nimi	Asukoht	Vanus, seisund	Foto
Ehitismälestised				
27473	Ranna talu pukktuulik	Kihelkonna vald, Kiirassaare küla	Ehitatud 1889. Viimane remont 2005. Seisund hea. Foto 2016.	

3.11.10. Elanike küsitluse tulemused

Kiirassaare külas ei ole alalisi elanikke, on vaid hooajalised elanikud Ranna, Vesiko ja Kalda elukohas. Seetõttu ei ole Kiirassaare elanikud küsitluses osalenud.

Ülevaatlikku analüüsi Vilsandi rahvusparki Lääne-Saaremaa osa elanike küsitluse kohta vt ptk 3.17.5, lk 337.

3.11.11. Väärtuslike külaosade ettepanek

Käesoleva analüüsi tulemusena jõuti järgnevas tabelis antud seisukohale Kiirassaare küla väärtuslikkuse osas. Tabelis on esitatud väärtuslikkuse kriteeriumid vastavalt metoodikas väljatoodule (ptk 2.6).

Kiirassaare külas on kaks väärtuslikku talukompleksi – Ranna ja Vesiko. Kuna külas ei ole väljakujunenud asustusstruktuuri, vaid

tegemist on pigem hajataludega, on Kiirassaare külas lubatud ajalooliste kohtade taastamine (soovitavalt võimalusel ajaloolistel vundamentidel) ja uue kasutusega ehitised on lubatud Kiirassaare sadamas. Hästi põhjendatud puhkudel (nt juurdepääs, ehitusala loogiline asukoht, topograafilised eripärad) on lubatud ka erandlikud lahendused.

Tabel 15. Kiirassaare küla väärtuslikkuse analüüs vastavalt eelnevalt määratletud kriteeriumitele.

Kriteerium	Hinnang
I Unikaalsus, erakordsus	Tänane Kiirassaare küla on üksikute hajatalude kogum, kus ei ole selget asustusstruktuuri. Küla ei saa lugeda otseselt erakordseks, kuid väärtuse annab kaks säilinud talukompleksi. Seetõttu on tegemist keskmise väärtuse tasemega.
II Ehitiste väärtuslikkus	Kiirassaare külas on väärtuslikud eelkõige kaks talukompleksi, kus on säilinud hoonestust nii vanemast, 19. saj kihistusest kui ka sõdadevahelise vabariigi ajast. Mistõttu on tegemist kõrgeima tasemega.

	<i>Kriteerium</i>	<i>Hinnang</i>
III	Elanike ja omanike hinnang oma küla(osa)le	Kiirassaare külas ei ole alalisi elanikke – on vaid kolm hooajalist elamut. Elanike vähese arvu tõttu ei ole uuritud kohalike hinnangut.
IV	Kultuurmaastike iseloomustus	Metsad on säilinud hästi, kuid avatud alad on sageli kinni kasvanud – kõige mõjusama vaatega on Ranna talu ümbrus koos puktuulikuga. Tegemist on keskmise tasemega.
V	Asustusjälgede säilivus	Kiirassaare küla kahes säilinud ajaloolises talus ulatuvad järjepideva asustusjäljed vähemalt 17. sajandisse. Samuti on näiteid uuemast asustusest – nõukogudeaegsete sõjaväehhitiste varemed ja uus suvila. Tegemist on kõrgeima tasemega.
VI	Visuaalne ühtsus, rikkumatus	Metsavaated on hästi säilinud (piki teekoridore), kuid avatud vaated on pahatihti kinni kasvanud. Tegemist on keskmise tasemega.

